

Moeke, post uit Ulrum

Harry Bolwijn

Moeke, post uit Ulrum

Uit de serie "Opa weet je."

Een briefwisseling in 1916 tussen een arbeidersgezin uit Ulrum en de moeder van dat gezin in een sanatorium in Hellendoorn

December 2012

Dit boek wil ik opdragen aan mijn vijf kleinkinderen die allemaal voor mij heel erg belangrijk zijn, maar deze keer toch speciaal aan Jorrit, als jongste telg van de familie, die geboren is in november 2012. Voor hem, maar ook voor de andere kleinkinderen, hoop ik dat ze door mijn boeken zich bewust worden van hen waar ze uiteindelijk uit zijn voortgekomen.

Auteur: Harry Bolwijn

Moeke, post uit Ulrum uit de serie "Opa weet je."

Uitgever: mijnbestseller.nl

© 2013 Harry Bolwijn

Contact: info@opaweeetje.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Omslag: Harry Bolwijn

www.opaweeetje.nl

ISBN 978 94 619 3546 5

NUR 402

Nooit had ik verwacht ooit een boek te zullen schrijven, maar inmiddels wordt dit mijn vierde boek. De drie voorgaande hebben een relatie met mijn familie, ontstaan door de belangstelling die mijn kleinkinderen hiervoor toonden. Waren mijn voorgaande boeken een in romanvorm neergelegde familiegeschiedenis, bij dit boek ontbreekt die romanvorm nagenoeg geheel.

Dit boek heeft betrekking op de voorouders van mijn echtgenote. Het is de vastlegging van een briefwisseling uit 1916. De brieven vertellen het eigenlijke verhaal. De rest is alleen maar informatie om dat verhaal te ondersteunen.

Reuze dank voor de extra informatie ben ik verschuldigd aan Sie Adema, of wel 'Tante Sie', de na 1916 geboren dochter van één van de briefschrijfsters, Pie Lofers, en aan mijn echtgenote Stieneke, kleindochter van de andere briefschrijfster.

Voorwoord

In een oude tabakstrommel zijn ze tientallen jaren bewaard. Een stapel brieven uit 1916.

Ze vormden een kostbaar bezit. De dierbare contacten tussen Sieuwke Lofers- Groen vanuit het Volkssanatorium in Hellendoorn en haar familie, haar vader, man, kinderen en kleindochter in Ulrum. In het sanatorium werden de brieven bewaard in het nachtkastje, en door Sieuwke heel vaak weer opnieuw gelezen.

Ook in Ulrum werden de brieven als kostbaar beschouwd. In een oude tabakstrommel werden ze opgeborgen en af en toe voorzichtig er uitgehaald en ook opnieuw gelezen.

Nadat Sieuwke na een verblijf van vijf maanden in het sanatorium weer thuis was gekomen zijn de brieven bij elkaar opgeborgen in de oude tabakstrommel en daarna tientallen jaren nooit meer bekeken.

Op enig moment in een heel ver verleden heeft een onbekende, in postzegels geïnteresseerde persoon, zich toegang verschaft tot de inhoud van de trommel en daaruit de postzegels verwijderd. Dit is echter zodanig ruw gebeurd, dat ook delen van de enveloppen en de brieven zijn weggescheurd. Jammer dat daardoor een deel van de inhoud niet meer geheel leesbaar of te reconstrueren is.

Ook zijn de brieven van Sieuwke veelal met potlood geschreven. Zij lag gedurende haar verblijf in Hellendoorn de meeste tijd in bed. Dat is op zich geen gemakkelijke houding om een brief te schrijven. Door de gebondenheid aan het bed kon zij ook geen kroontjespen gebruiken, maar moest zij de brieven noodzakelijkwijs met potlood schrijven. Het potloodschrift is op zich al minder scherp, maar vervaagt ook als het papier vaak door verschillende handen gaat. Ik prijs mij dan ook gelukkig dat ik ruim dertig jaar geleden van alle brieven fotokopieën heb gemaakt. In veel gevallen is een gekopieerde brief nu beter leesbaar dan het origineel.

Daarnaast zijn de brieven van Sieuwke vaak moeilijk te lezen doordat ze de schrijfkunst niet goed beheerste. Om te zeggen dat ze niet kon lezen en schijven gaat iets te ver, maar het schrijven had in het begin meer weg van het omzetten van klanken in letters. Anders gezegd ze schreef fonetisch. Of wel ze schreef een woord zoals het voor haar klonk. En haar spreektaal was een mix van Fries, Gronings en een heel klein beetje Nederlands.

Enkele voorbeelden.

Kinderen schreef zij als kenderne. Zo sprak ze het uit.

Schrijven werd ook geschreven zoals ze het uitsprak: schrijven

Temperatuur werd tempratuur of soms temptuur

Alle dagen en nachten wordt voor haar : ale daage en nagten.

Vader wordt voor haar vaarder.

Het kostte haar in het begin zoveel moeite dat, zoals een naast haar liggende patiënt schreef, zij soms twee dagen bezig was om een klein briefje te schrijven.

De brieven waren het belangrijkste contact. In de verblijfsperiode van vijf maanden is er slechts twee maal bezoek van de familie aan het sanatorium geweest. De reis was eigenlijk te ingrijpend, te lang, maar belangrijker nog, te duur.

Het was bijna onhaalbaar om in één dag heen en terug te reizen.

De brieven van en naar Ulrum uit de tweede helft van 1916 geven wel een goed beeld van de omstandigheden waarin een daglonersgezin leefde.

De druk en de beperkingen, die de op dat moment heersende eerste wereldoorlog met zich meebracht, zijn uit de brieven ook duidelijk voelbaar.

Ik heb de brieven vooral voor zichzelf laten spreken. Omdat de correspondentie begint, nadat de opname in het sanatorium al heeft plaats gevonden en ook eindigen vlak vóór dat de opname beëindigd wordt, ontbreekt er iets voor een compleet verhaal.

Vooralspeelt dit ten aanzien de aanleiding tot opname in het sanatorium.

Dit voortraject heb ik op basis van verhalen en overleveringen uit de familie als een verhaal weergegeven. Met andere woorden, zo zou het geweest kunnen zijn, of wel met alle later verkregen kennis en informatie, zo moet het wel geweest zijn.

Het verhaal speelt slechts voor de voorafgaande periode, daarna vertellen de brieven hun eigen verhaal.

Harry Bolwijn

Sieuwke Groen, echtgenote van Eppe Lofers

Geboren Sint Jacobiparochi 20 maart 1864, overleden Ulrum 20 april 1918

Inleiding

Siewuke is geboren in 1864 in Sint Jacobiparochie in het noord westen van Friesland. Zij was de oudste uit een gezin van 10 kinderen, waarvan slechts 6 de volwassen leeftijd bereikten.

Op 12 mei 1883 verhuisde het gezin naaar Ulrum. “Yn Grins is mear wurk te fine” of wel in Groningen zou meer werk zijn dan in de streek waar zij in Friesland woonden. Bij hun aankomst werden ze opgevangen op “Vossenburg”, een klein boerderijtje even buiten Ulrum aan de weg naar Niekerk en Zoutkamp. Na enige dagen verhuisden zij naar een woning aan de noord-oostkant van Ulrum, vlak bij de plek waar later het staion is gebouwd.

Siewuke trouwt met Eppe Lofers. Eppe is geboren in Hornhuizen in 1857. Eppe was molenaarsknecht en later als dagloner veelal machinist op dorsmachines. Het huwelijk vindt plaats in oktober 1884. In januari 1885 wordt hun eerste kind dood geboren.

Daarna wordt in december 1886 hun dochter Gezina geboren en ruim 10 jaar later hun dochter Pieterke of wel Pie of Piek.

Het paar ging wonen in de voormalige doopsgezinde pastorie aan de Louten in Ulrum.

De ouders van Siewuke zijn met hun overige kinderen in mei 1887 verhuisd naar Tzummarum, gemeente Barradeel, omdat werk ook in Groningen niet altijd gemakkelijk te krijgen was, maar bovendien Friesland ook nog altijd bleef trekken. Toch is werk blijkbaar gemakkelijker in “Grins” te vinden, want in mei 1889 komt het gezin weer naar Ulrum. Toeval? of niet. Ze komen weer in het zelfde huis te wonen (no. 13, later Spoorstraat 12 en nog later werd dit Spoorstraat 72)

In 1911 trouwde Gezina met Lammert Groefsema uit Zoutkamp. Zij gingen in Ulrum wonen. In 1912 werd hun dochter Annetta geboren.

De moeder van Siewuke overleed is 1913. Vader Pieter Groen kwam toen bij Eppe en Siewuke in huis wonen. Haar jongste broer Gerlof, dan al 39 jaar en nog steeds vrijgezel en tot dan bij zijn ouders inwoonde, vond elders in Ulrum een kosthuis.

de voormalige doopsgezinde pastorie aan de Louten in Ulrum

Wat vooraf ging aan de brieven

‘Domie komt naar onz tou.’

Oude Pieter zit in zijn armstoel bij het raam en wijst met zijn wijsvinger naar het raam, terwijl hij naar zijn schoonzoon Eppe kijkt. Oude Pieter is zes en zeventig jaar en woont sinds het overlijden van zijn vrouw Pietje bij zijn oudste dochter Sieuwke in huis.

Dominee Wissing heeft tussen de geraniums en de sanseveria door de oude Pieter al zien zitten en steekt, terwijl hij naar de deur loopt, zijn hand naar Pieter omhoog.

‘Magst de veurdeure wel gauw open doun, Ebbe, hai stait al bie deur.’

Eppe zit op de rand van de bedstee, bij zijn vrouw Sieuwke, die rechtop in de bedstee zit. Hij houdt de wasbak voor haar. Sieuwke is ziek, al langere tijd. Ze is de laatste tijd ook veel afgevallen. Eetlust ontbreekt haar bijna geheel. Dagelijks, zeker tegen de avond heeft zij vaak ook flinke koorts. En dan dat hoesten, bijna de hele dag door, en soms braakneigingen. Af en toe hoest ze zelfs bloed op. De dokter had gezegd dat haar longen ziek waren. Hij praatte over een longziekte, tuberculose. Dat woord hadden ze wel vaker gehoord. Overal in het land kwam die ziekte voor. En vaak ook met zeer ernstige gevolgen.

‘Pie, moakst doe deure even open veur domie?’ roept Eppe naar het achterhuis. Maar er komt geen antwoord. ‘Pie, Piek?’

‘Volgens mie is Pie even naar buurvrouw Klazien tou goan’, merkt oude Pieter op.

Eppe mompelt wat in zichzelf, zet de wasbak voor Sieuwke op het bed neer en loopt naar de voordeur.

‘Goeie dag, Domie,’ begroet hij de dominee als hij de deur opent.

‘Goede middag Lofers,’ begroet deze, terwijl hij zijn zwarte hoed even optilt, ‘Hoe is het hier? Kom het goed uit, dat ik even binnen kom?’

‘Veur joe hebben wie aaltied wel tied. Kom d’r moar in.’ En Eppe gaat opzij om de dominee door te laten. Dominee Wissing kent de weg hier. Zeker de laatste weken is hij hier vaker op bezoek geweest. Zeker ’s zondags na de kerkdienst is dat bijna regel geworden. Hij loopt voorop de kamer binnen.

‘Goede middag, Groen. Hoe is het met U?’, begroet hij de oude Pieter.

Pieter schudt zijn hoofd, beweegt zijn rechterhand wat schommelend van links naar rechts en zegt dan: ‘Och, ja, wat zal ik zeggen, domie. Ik heb betere tieden had. Moar het wordt nait minder.’

En zich omdraaiend begroet hij Sieuwke in de bedstee. ‘Zo vrouw Lofers. Hoe wordt het met u. U ziet er nog steeds niet florissant uit.’

Sieuwke schudt haar hoofd, maar zegt eerst niets. Met een zucht laat ze zich achterover op het kussen vallen. ‘Ik wait nait of dit ooit weer goud komt, domie.’

‘U moet de moed niet opgeven, vrouw Lofers. Ik heb u dat al eerder gezegd.

Mijn jongste zoon Lettus heeft de ziekte ook gehad. En na een kuur in het sanatorium in Hellendoorn is hij nu zo goed als genezen. En wat ik u nu vertellen kan is, dat het bijna zeker is dat u die kuur ook gaat krijgen. Ik had eerder in de kerk al een oproep gedaan en daarna ben ik het dorp afgeweest en zojuist heb ik nog gesproken met Mansholt en een paar andere grote boeren. En ik heb het geld nu bijna rond. Onze gemeente leeft erg met u mee leeft en men heeft ook flink naar vermogen bijgedragen. Ik kom nog een klein beetje te kort, maar daar zal ik zo met uw man wel over praten.’

‘Och, domie. Wat fijn dat joe dat aalmoal doun veur mie. Zol ik den acht beter worden?’

‘Vrouw Lofers, zeker weten doen we dat natuurlijk nooit. Maar uw kans om beter te worden is in het sanatorium natuurlijk vele malen groter dan hier thuis. U moet daar vertrouwen in hebben. Kijkt u maar eens naar mijn zoon. U zult er daar uw best voor moeten doen en wij zullen hier met ons allen voor u bidden.

Nu het geld zo goed als rond is kunt u binnenkort vertrekken. Want de geneesheer-directeur van het sanatorium heeft mij al toegezegd dat hij plaats voor u heeft, zodra het geld geregeld is.’

Eppe staat op afstand te luisteren naar wat de dominee allemaal vertelt. Zal het dan echt kunnen, dat Sieuwke naar het sanatorium gaat. Er gloort weer

hoop bij hem. Tot nu toe was hij echt pessimistisch geweest over de ziekte van zijn vrouw. Overal om hem heen hoorde hij de slechte berichten van mensen die de ziekte ook hadden, de longziekte, en vroeg of laat overleden ze bijna allemaal. Een tentje bij huis waarin ze dag en nacht verbleven hielp nog wel eens even, maar uiteindelijk verloren de meesten de strijd. Niet alleen oudere mensen, maar ook veel jongeren.

Eppe heeft goed begrepen dat nog niet alle geld binnen was. Domie wil daar met hem nog over praten. Hij wacht dat gesprek maar af. Misschien dat domie daar wel apart met hem over wil praten. Als hij maar niet verwacht dat Eppe ook geld hier voor achter de hand heeft. De inkomsten van dagloners zijn niet zo dat daar nog van is te sparen.

Ook oude Pieter heeft alles goed gehoord. Zijn dochter gaat naar een sanatorium. Hij schudt zijn hoofd. Hoe is dat mogelijk. Een sanatorium is voor mensen met geld, maar niet voor hen. En toch kan zijn dochter daar heen. En misschien wordt ze wel beter. Hij zou haar ook niet graag willen missen.

Drie jaar geleden overleed zijn vrouw Pietje en twee jaar geleden zijn andere, jongere, dochter Ytje. Zou Sieuwke echt beter kunnen worden? Of overlijdt ze straks daar heel ver van huis?

‘Nou, Groen, wat vindt u er van dat uw dochter nu echt naar een sanatorium gaat en straks misschien helemaal gezond weer thuis komt?’ Pieter kijkt de dominee aan. Hij zegt niets, schudt heel voorzichtig zijn hoofd en knijpt stijf in zijn beide handen. Een traan loopt over zijn wang. Is dat van vreugde, of van goede hoop, of is dat van angst?

‘Dokter en joe zullen het waiten, domie. Wie motten er moar vertouwen in hebben, dat het goud komt. Moar ik zai er wel tegen aan, dat ze zolang vot gait.’

Vanuit de bedstee bemoeit Sieuwke zich nu ook met het gesprek. ‘Domie, joe zaiden dat er nog geld te kört is en dat joe dat van Ebbe motten hebben. Moar joe waiten ook wel dat wie gain geld hebben. Dus den komt er niks van, dat ik noar dat zaikenhoes goa. En ik wil ook nait hebben, dat ze hier niks te eten hebben, omdat ik in ‘t zaikenhoes lig. Dus ik wil d’r wel bie wezen as joe met Ebbe hierover proaten.’

Dominee kijkt naar Eppe, terwijl hij naar Sieuwke luistert. Eppe knikt voorzichtig instemmend.

‘Goed,’ zegt dominee Wissing nu, ‘dan zal ik het nu maar zeggen. Ik kom nog 50 gulden te kort. Die zou u zelf moeten betalen. Ik begrijp ook best dat u dat geld niet heeft. Ik wil u dat geld wel lenen. Dan spreken we het volgende af. Ik betaal die 50 gulden en u betaalt mij wekelijks 2 gulden

terug. Maar alleen als u dat geld kunt missen. Als u eens een week dat geld niet kunt missen, dat slaat u maar een week over. Denk daar maar eens goed over na. En praat daar ook maar eens over met uw kinderen, Gezina en Pie, en met uw schoonzoon Lammert. Ik hoef niet vandaag een antwoord te hebben, maar wel zo gauw mogelijk. Want dan kan ik weer contact opnemen met Dokter Vos van het sanatorium.'

Sieuwke is stil na wat de dominee hier vertelt. Hier rekende zij niet op. Ze weet niet wat ze moet zeggen. Ze kijkt Eppe aan. Die weet ook niets te zeggen. Er heerst een doodse stilte. Dominee Wissing voelt aan dat ze allemaal diep nadenken over wat hij voorgesteld heeft en dat ze daar graag met elkaar over willen praten.

'Vrouw Lofers, ik laat u met uw man en vader alleen. Dat kunt u er eens goed over praten. Met vreemden er bij is dat alleen maar lastig. Laat mij wel zo snel mogelijk weten, wat u er van vindt. En het is toch goed begrepen, niet. U betaalt mij alleen twee gulden per week terug als u het geld er voor heeft. Het is niet erg als het door omstandigheden wat langer gaat duren. Daar moet u zich geen zorgen over maken. Zo, een goede middag nog verder. En eh, Lofers. Ik verwacht dat u of één van uw dochters zo gauw mogelijk even langs komt om mij te laten weten wat u er van vindt. Blijf maar mooi bij elkaar. Ik kom er alleen wel uit.'

Dominee Wissing loopt de gang in naar de voordeur. Voordat hij daar is, gaat de achterdeur open en komt dochter Pie binnen. Ze schrikt even als ze de dominee in de gang ziet.

'Oh. Domie. Joe hier. Doar schrik ik van. D'r is toch niks aags met moeke?'
'Nee hoor, juffrouw Lofers. Ik kwam even een boodschap brengen. Maar het is goed dat je er bent. Want ik denk dat jullie met elkaar wel wat te bepraten hebben. Maar ga maar naar binnen. Je ouders heb ik precies verteld waar het om gaat. Tot zien hé.'

Nieuwsgierig wat het wel niet is, loopt ze snel de kamer binnen, zonder er over te denken, de dominee eerst uit te laten.

'Moeke, waarom was domie hier? Wat kwam hai zeggen?'

Eppe vertelt haar snel wat het bericht van de dominee was, en dat hij zo snel mogelijk antwoord moet hebben.

'Doar huif je nait lang over noadenken, pa. Joe motten doar geliek joa op zeggen. Den kin moeke toch gau noar sanatorium. Den is ze toch gauwer weer beter.'

'Joa mien wicht. Dat is wel zo. Moar het mot wel betoald worden. En ik wait nait of wie dat aalmoal wel doun kennen. Zel ik moar bie familie langs goan. Misschain willen dai onz wel helpen, ast mot.'

‘Nee, Pa. Dat dou je nait. Dat duurt mie veul te lang. Lammert en Gezenoa binnen baide thoes. Ik hoal ze geliek wel op. Dai willen as het neudig is vast wel mithelpen.’ En Pie wacht ook geen reactie af van haar vader. Ze is onmiddellijk door de achterdeur vertrokken. Even daarna ziet Eppe zijn dochter hardlopend voor het huis langs gaan in de richting van het huis van zijn andere dochter.

Oude Pieter heeft de hele tijd hoofdschuddend naar zijn dochter zitten kijken. De hele tijd was hij stil geweest. Dan komt er uit waar hij de hele tijd aan zat te denken.

Dan komt zijn brandende vraag er uit. ‘Hoe lang giest do fuort, Sjoke? Sjochst do der krekt sa tsjin oan as ik, famke?’

Sieuwke kijkt met een gevoel van medelijden naar haar vader. Ze begrijpt hem wel. Hij is bang haar ook te verliezen.

‘Ik gean ek net graach, heit, mar ik wol graach wer sûn wurde.’

Oude Pieter knikt. Hij weet ook wel dat er geen keus is. De meeste kans om beter te worden heeft ze als ze naar het sanatorium gaat. En wie in hun omstandigheden krijgt een dergelijke kans. Dat hebben ze te danken aan de goede hulp, die Sieuwke altijd voor de dominee is geweest toen ze daar als werkster was en de kinderen van de dominee nog klein waren.

Dan ziet Pieter door het raam zijn beide kleindochters aan komen lopen. En de kleine Nettie, de dochter van Gezina rennend voorop, roepend: ‘Opa, opoe, ik kom d’r aan, heur.’

Eppe en oude Pieter glunderen als de kleine de kamer binnen rent. Opa Eppe steekt zijn hand uit om de kleine tegen te houden, maar ze rent er met een boog om heen. ‘Nee, opa, joe maggen mie nait vast hoalen. Joe ploagen mie aaltied. Ik wil noar opoe tou.’ En ze springt snel in de bedstee bij opoe. Die glundert ook, ondanks dat ze zich ziek voelt. ‘Kom moar heur laiverd. Opa mag die nait ploagen.’ En ze drukt haar kleindochtertje stijf tegen zich aan. Dan laat ze haar snel weer los omdat ze weer een hoestbui krijgt. Gezina ziet het gebeuren en pakt de kleine gauw uit de bedstee. Dan komt ook Lammert de kamer binnen. ‘Goie, aalmoal. Hou ist hier moeke? Wilt even nait best, zug ik?’

Pie is intussen met de waskom in de hand bij haar moeder op de rand van de bedstee komen zitten. ‘Joe motten meer blieden liggen, moeke. Dat zei dokter ook al. Dat is beter veur joen longen.’

Even later als de hoestbui weer wat afgezakt is, en Sieuwke weer vermoeid is gaan liggen, begint Lammert over het voorstel dat de dominee heeft gebracht.

Maar voor hij zijn kamer uit is , gaat de voordeur al open. Jet, het dienstmeisje van de dominee, en een vriendin van Sieuwke, heeft hen ook al gezien. Jet werd dienstmeisje bij de dominee in de tijd dat Sieuwke er werkster was.

‘Doag, Gezienoa, Pie. Joe motten vast bie domie wezen. Kom moar vast binnen, den zal ik hom wel even roupen.’ Maar voor ze naar de studeerkamer kan gaan, gaat daar de deur al open en staat de dominee voor hen.

‘Zo, jullie zijn er vroeger, dan ik had verwacht. Kom maar gauw mee naar mijn studeerkamer. Hij houdt de deur voor hen open en laat hen voorgaan. Ze kennen zijn kamer inmiddels al goed. Ze zijn hier wel vaker op bezoek geweest de laatste tijd. Hier in deze kamer is de dominee met hen beiden het gesprek begonnen over het sanatorium. Hij had hen daar verteld over zijn eigen goede ervaring toen zijn zoon Lettus daar opgenomen was geweest. En hoe deze weer gezond en wel weer was thuis gekomen. Die is nu zelfs al weer onder militaire dienst. Hier had hij hen ook verteld hoe hij aan het geld dacht te komen voor de kuur van hun moeder.

En nu is het dan zover. Nu moeten ze hem vertellen dat de familie het goed vind dat ze gaat.

‘Zo, ik neem aan dat jullie mij komen vertellen, dat er ingestemd wordt met mijn voorstel over de betaling van de laatste 50 gulden die nodig zijn.’

Beide knikken ze, zonder nog iets te zeggen.

‘Mooi’, zegt dominee Wissing, ‘dan kunnen we nu de zaak verder regelen. Ik had er al wel op gerekend, dat het door zou gaan. Gisteren ben ik nog bij de burgemeester geweest en heb met zijn telefoon contact gehad met dokter Vos van het sanatorium. We hebben toen al afgesproken dat, als het geld rond zou komen, jullie moeder de komende donderdag al mag komen. Zo straks bij jullie thuis heb ik het nog niet allemaal willen vertellen, omdat ik jullie niet onder druk wilde zetten.’

Gezina en Pie kijken elkaar enigszins verschrikt aan. Daar hadden ze niet op gerekend. Plotseling is het nu ineens werkelijkheid geworden dat moeder weg gaat, maar dat het al zo snel gebeurt.

Dominee Wissing ziet hun verschrikte blikken. ‘Ja, ik kan mij voorstellen, dat het jullie overvalt. Maar voor moeder is het zeker het beste als ze zo snel mogelijk in het sanatorium komt. Ik heb met dokter Vos afgesproken, dat hij de papieren maar naar mij stuurt. Zodra ik ze heb, breng ik ze wel.’

‘Moar hou komt moeke doar?’ vraagt Pie, nog maar amper van de schrik bekomen.

‘Daarvoor heb ik een heel goed plan.’ zegt dominee. ‘Mijn vrouw zou toch binnenkort op familiebezoek in Utrecht. En zij is bekend met de trein en

‘Nou het liekt mie aalmoal makkeluk. Domie zien veurstel is huil schier. Hai hed al zoveul doan om al dat geld bie mekoar te kriegen, en nou dit veurstel weer.’

Oude Pieter knikt: ‘En dat veur ‘n hervormde domie. Ik har het zulfs nog nait van mien aigen gereformeerde domie verwacht.’

‘Alle gekhaid, Opa’, vervolgt Lammert, ‘maor wie kinnen hier lang over proaten, moar ik vin dat het deur mout goan. As pa en moeke us een keer gain geld hebben, den binnen wie d’r ook nog. En ast onz den ook nog ains tegen zit, kin je aaltied nog noar aander familie goan. Dus nait langer over soezen. Gezinoa en Piek motten doadelijk moar noar domie goan. Den kin hai ook zo gauw mögeluk noar ‘t zaikenhoes schrijven of misschain kin hai ook wel aargens telefoneren. Zoveul te eerder moeke doar is, zoveul te beter.’

Hij kijkt rond en ziet iedereen knikken. Ieder beseft dat er ook geen keus is. Of het nu leuk is of niet. Moeder moet zo snel mogelijk naar Hellendoorn. Niemand zegt iets. Iedereen is bezig met zijn of haar eigen gedachten. Moeder, dochter, vrouw gaat weg. Sieuwke gaat het nu ook beseffen, dat ze langere tijd wel zal gaan. Klein Nettie verbreekt de stilte. ‘Opoe, mag ik met joe mit noar Hellendoorn? Dat heb ik nog nooit zain.’ Sieuwke glimlacht en strijkt haar kleindochter over haar haren. ‘Dat kin nait laiverd. Dat is een zaikenhoes, doar binnen allain moar zaike minsen. Opoe gait doar hin om beter te worden.’

Gezina kijkt eerst naar bedstee. Ze ziet het gezicht van haar moeder die een poging doet om glimlachend naar haar kleindochter te kijken. Het lukt haar gedeeltelijk. Gezina kijkt dan naar haar zuster Pie. Zonder iets tegen elkaar te zeggen, staan ze tegelijk op en lopen de kamer uit. Allebei met enigszins betraande gezichten. Ze beseffen nu dat zij samen de beslissing over moeten brengen dat hun moeder langere tijd niet thuis zal zijn. Eenzaam, ver van huis, zal ze straks in een vreemd ziekenhuis liggen. En veel zullen ze haar daar niet kunnen bezoeken. Ze durven niet achterom naar hun moeder te kijken, bang dat ze daar ook tranen zien.

Ook als ze buiten zijn, blijven ze stil. Pas als de pastorie in zicht komt, beginnen ze weer te praten.

‘Hest doe er aal over noa docht hou wie heur noar ‘t zaikenhoes motten brengen, Gezinoa?’

‘Wie kinnen dat nog wel es aan domie vroagen, hou dat gait.’

De dominee heeft hen al gezien als ze het pad op lopen naar het huis. Vanuit zijn studeerkamer steekt hij al zijn hand omhoog en zien ze hem al opstaan.

met het sanatorium. Dus het lijkt mij het beste dat zij met jullie moeder naar het sanatorium reist. Dan hoeven jullie geen oppas te hebben en bovendien scheelt het in de kosten omdat mijn vrouw er toch al heen reist.' 'Ja, domie, moar den waiten wie hailemoal nait hou het doar is,' protesteert Gezina enigszins.

'Dat begrijp ik wel. Maar de reis is toch al vermoeiend. Dus jullie hebben niets aan elkaar. Maar in plaats van de reiskosten nu al te maken, kunnen jullie met het zelfde geld beter over een paar weken bij haar op bezoek gaan.'

Dat begrijpen ze beiden wel, maar toch..

'Domie het geliek, Gezienoa. Loaten wie loater moar op bezuik goan.'

Dominee gaat weer staan. 'Zo, ik ben blij, dat we met elkaar hebben kunnen regelen dat jullie moeder naar het sanatorium kan. Bijna iedereen, waar ik wat heb gevraagd, heeft spontaan iets bijgedragen. Weet je wat. Zodra ik de papieren van dokter Vos heb, kom ik bij jullie thuis en dan komt mijn vrouw ook mee. Dan kunnen we met elkaar alles nog eens doorspreken. En dan weten jullie ook beter hoe het daar in Hellendoorn allemaal toegaat.'

Hij loopt voor hen uit, houdt eerst de kamerdeur en later de buitendeur open, om hen weer uit te laten.

'Nou, tot spoedig bij jullie thuis, en sterkte er mee.'

En nog versuft van alles, wat ze gehoord hebben, stappen Gezina en Pie de deur weer uit.

'Dag domie,' zegt de een.

En de ander 'Bedankt, domie.'

Zonder iets te zeggen lopen ze terug naar huis. In gedachten hoe ze aan moeder moeten vertellen ze over een paar dagen al vertrekt. En hoe het zal gaan, als moeder er straks een hele tijd niet is.

*

pieterke en gezina lofers en annetta groefsema

Uit de brief van Gezina van 25 juni 1916:

*“Domie heeft van voormiddag nog even bij ons geweest. Hij had al bericht van Mevrouw reis was heel best gegaan schreef Mevrouw.
Er had een rijtuig met 2 paarden er voor bij station gestaan wat fijn niet.”*

Paviljoen sanatorium Hellendoorn

Uit de brief van Sieuwke van 29 juni 1916 vanuit Hellendoorn:

“Met deze deel ik U mede, dat ik het goed maak en hier al wat gewend ben, en ik hoop eveneens dat U allen het goed maakt. Mijn temperatuur is nogal goed. Ik ben nog niet hooger geweest als 37.7. Ik lig hier dag en nacht buiten, doch dat vind ik heerlijk.”

Het eigen verhaal van de brieven

Brief van Truida Potjer, stiefdochter en later schoondochter van dominee Wissing, geschreven op donderdag 22 juni 1916 (zie noot 1)

Ulrum, Donderdagavond

Beste Vrouw Lofvers,

Zoo juist was Pie hier om eens te horen, hoe de reis gegaan was. Ze was natuurlijk zeer blij, dat Gij het er zoo goed had afgebracht. Thuis gaat ook alles goed. De oude man schikt er zich nogal goed in, zei Pie. Ik heb gezegd, dat ik nu nog even zou schrijven, dan kunnen zij morgen of overmorgen weer eens wat sturen. Zo'n briefje uit Ulrum zal altijd wel welkom zijn, hé. Ik hoop, dat Ge er spoedig zult wennen in de nieuwe omgeving. Natuurlijk zal het nog wel wat vreemd zijn, maar Ge moet Uw best maar doen om U er enigszins thuis te gevoelen. 't Idee, dat Ge over eenige maanden, gesterkt en wel, weer naar de Uwen terug moogt keeren - zoo God wil - helpt U over zeer veel heen, nietwaar?

Wij zijn op 't oogenblik weer een klein gezin. Lettus is weer naar de Harskamp teruggekeerd. Zijn verlof is weer om. Gelukkig ging hij er weer volmoed op af.

Is het bij U in Hellendoorn ook zoo koud, als hier. 't Is gewoon verschrikkelijk. In den tuin schiet het ook niets op. De boonen willen niet groeien door de kou, ze zien er geel en naar van uit. Door al dien regen zijn er natuurlijk massa slakken, die hun best doen om zooveel mogelijk te vervreten. Iederen avond gaan we dan ook met man en macht er op uit om zooveel mogelijk dood te maken. We hebben nog niets anders klaar dan krop sla. Met de nieuwe aardappels zijn we begonnen, omdat we wel moesten, de oude waren op. We kijken er echter iederen middag zuur tegenaan. Ze zijn nog tamelijk week en zoet.

Met de zangvereniging en Dorcas gaan we misschien naar 't zendingsfeest in Assen. Als 't kan met de boot. 't Is Woensdag over een week. Als het doorgaat kan het bij goed weer wel een aardig tochtje worden.

Nu, Vrouw Lofvers, schrijf nu maar eens hoe het gaat en of de omgeving goed bevalt. De zuster wil zeker wel zoo goed wezen even voor U te schrijven. Als Ge nog ergens behoefte aan hebt, zeg het dan maar, hoor. We wenschen U van harte het beste!

Hartelijke groeten van al de huisgenooten van

Tr. A. Potjer

aardig lochtje worden.

Mijn, Vrouw Lofers, schrijf me
maar eens hoe het gaat en of
de omgeving goed is. De
zuster wil zeker wel zoo
goed weten even voor te te
schrijven. Als je nog ergens
behoefte aan hebt, zeg het dan
maar, hoor. We wenschen te
van harte het beste!

Haarlijkje gevoten van
al de huisgenooten

En van
Th. A. Popper.

12
Uleum, Dondersdagavond,

Beste Vrouw Lofers,

Zoo juist was Pie hier om
eens te hooren, hoe de reis gegaan
was. Ze was natuurlijk zeer blij,
dat jij het er zoo goed had afge-
bracht. Thuis gaat ook alles goed.
De oude man schikt er zich
nogal goed in, zei Pie. Ik hebge-
kijgd, dat ik nu nog even zou
schrijven, dan kwamen zij morgen
of overmorgen weer eens wat thuis.
Kroon bruffje van Uleum zal altijd
wel welkom zijn, he! Ik hoop, dat
je er spoedig kunt wemmen in de
nieuwe omgeving. Natuurlijk zal
het nog wel wat vreemd zijn,

maar je moet dan het meest
doen om te er eenigzins thuis te
gevoelen. 't Is dan, dat je over
eenige maanden, gesteldt en wel,
weer naar de lewen terug moogt
keeren. — Zoo God wil — helpt te
over eenmaal heen, nietwaar?

Hij zijn op 't oogenblik weer een
klein gezin. Lestus is weer naar
de Karstkamp teruggekeerd. Zijn
verlof is weer om. Gelukkig ging
hij er weer vol moed of af.

't Is het bij te in Hollandsoorn
ook zoo hard, al hier. 't Is
gewoon verschrikkelijk. In den hien
schied het ook niets op. De
boonen willen niet groeien door
de kou, ze zien er geel en
naar om uit. Door al dien regen

zijn er natuurlijksommes pas slakken,
die hun best doen om zooveel
mogelijk te versieren. Tederen
avond gaan we dan ook met
man en maakt er op eend om zoo
veel mogelijk dood te maken.

We hebben nog niets anders klaar
dan krop sla. Met de nieuwe
aardappelen zijn we begonnen,
omdat ze wel moesten, de oude
waren op. We huyten er echter
tederen middag kunst tegenaan,
ke zijn nog somtijds weest en zood

Met de rangovereeniging en
Dorcas gaan we misschien naar
't tendingspunt te huyten. Al't kan
met de boot. 't Is woensdag
over een week. Als het d'ingaat
kan het bij goed weer wel een

Brief van Gezina Groefsema-Lofers gedateerd op zondag 25 juni 1916

Ulrum, 25 juni

Lieve Moeder

Het is zondagmiddag, we zitten hier met ons drieën. Pieterke en Annetta zijn naar Ouktje toe en nu dacht ik even een klein briefje te schrijven. Domie heeft van voormiddag nog even bij ons geweest. Hij had al bericht van Mevrouw(zie noot 6) reis was heel best gegaan schreef Mevrouw.

Er had een rijtuig met 2 paarden er voor bij station gestaan wat fijn niet.

Zaterdag morgen toen ik weer thuis kwam, was Annetta bij Siertema al op bed, ik had nog maar net weg geweest, toen had ze al voor raam gestaan, en toen had lemke haar maar gehaald, ze lagen te zingen. Ik heb mijn werk toen wat gedaan, en ben om 9 uur al naar P gegaan, we hadden het om 2 uur al gedaan, we zijn toen wat gaan zitten te naaien. Ik ben toen om een uur of 8 naar huis gegaan. We hadden de meeste boodschappen ook al in huis, we wilden hebben dat vader ons 2 kop aardappels van Ebbe halen zou, maar hij durfde geen 2 kop halen. We zeiden we zullen het aan Moeder schrijven, maar hij zei we moesten er bij schrijven dat hij geen 2 kop halen durfde maar wel meer. Moeder weet wel hoe bang ze daar hier voor zijn.

Van morgen zijn ze allemaal hier naar kerk geweest. Grootvader ook. Ik heb met Annetta thuis geweest en had de boel weer klaar toen zij thuis kwamen. Tante Pietje heeft het nu nog mooi nu ik nog meest thuis ben. Oom Gerrit (zie gezinsblad c) heeft van morgen hier weer koffie gedronken. We waren blij dat Domi dat bericht even bracht. We zullen zeker maandag dat bericht wel van Moeder krijgen, daar zien we al naar uit, en dan schrijft P. van de week nog wel weer.

Domie heeft vanmorgen moeder niet aangehaald en Jantje ook niet, daar is hij gewoonlijk niet zoo gouw bij. Moeder moet in 't laatst van de week altijd nog eens schrijven, hoe dat het M. daar toe lijkt. Met Grootvader gaat het ook heel aardig.

Nu zal ik maar eerst eindigen

Met vele groeten van ons allen

Uw liefh. E. Lofers

G.Lofers

P.Lofers

P.Groen

A. Groefsema

Uleen 25 Juni.

Lieve Elouder.

Het is zondagmiddag, we zitten hier met ons drieën. Pietke en Stmetta zijn even naar Ouktje toe en nu dacht ik even een klein briefje te schrijven. Domie heeft van woensdag nog even bij ons geweest, hij had al bericht van overvrouwen de reis was heel best gegaan schreef overvrouwen. Er had een rijtuig met 2 paarden er voor bij station gestaan wat fijn met Elouder. Maar ik was toch zeker erg moe met. Vandaag morgen toen ik weer thuis kwam, was Stmetta bij Siertema al op bed, ik had nog maar net weg geweest, toen had ze al

naar kaam gestaan, en toen had Jenke haar maar gehaald, we lagen te ringer ik heb mijn werk toen wat gedaan, en ben om 9 uur al naar P gegaan, we hadden het om 2 uur al gedaan, we zijn toen wat gaan zitten te naaien, ik ben toen om een uur of 8 naar huis gegaan we hadden de meeste loodscht ook al in huis, we wilden hebben dat vader ons toen 2 kop aardappels van Elbe halen zou, maar hij durfde geen 2 kop halen. We zeiden we zullen het aan Elouder schrijven, maar hij zei we moesten er bij schrijven dat hij geen 2 kop halen durfde

maar wel men, Elouder weet wel hoe lang ze daar hier voor zijn. Van morgen zijn ze hier allemaal naar kerk geweest grootvader ook. Ik heb met Stmetta thuis geweest en had de boel weer klaar toen zij thuis kwamen. Tante Pietje heeft het nu nog mooi nu ik nog meest thuis ben. Morgen Om Gerriet heeft vanmorgen hier weer koffie gedecken. We waren blij dat Domie dat bericht even bracht, we zullen zeker maandag dat bericht wel van Elouder krijgen, daar rien we al naar uit, en dan schrijft P. van de week nog wel weer.

Domie heeft vanmorgen Elouder niet aangehaald en Jantje ook niet, daar is hij gewoonlijk niet zoo gauw bij. Elouder moet in 't laatz van de week altijd nog eens schrijven, hoe dat het ik daar toe ligt. Het grootvader gaat het ook heel aardig. Nu zal ik maar eerst eindiger met vele groeten van ons allen.
uw liefh. E. Sofers
J. Sofers
P. Sofers
J. Groen
A. Groen

**Brief van Tjijtje Faber dochter van Gerrit Faber, geschreven op
dinsdag 27 juni 1916 (zie gezinsblad d.)**

Houwerzijl 27 juni 1916

Geliefde Tante

Ik zet mij even neder om u toch een paar regeltjes te schrijven. En u zult er zeker ook wel naar verlangen om weer eens wat van ons te hooren. Nu wij zijn hier nog heel gezond en hopen dat u daar elders ook spoedig wat opknappen moogt. Wij waren hier zeer nieuwsgierig hoe u de reis bevallen is en hoe u overgekomen ben. En hoe het u daar toe lijkt. Nu als het goed weer is ga ik vanavond nog weer naar Ulrum om u adres op te vragen. Daar zullen zij het dunkt ons al wel weten. Anders was ik gisteren avond al naar P. gegaan. Maar toen was ik te moe. Dat nu heb ik het maar an vanavond toe uitgesteld. Ik ben nu weer thuis om regen. Wij waren vanmorgen om 7 uur uit Houwerzijl gegaan en wij waren bij L.Rijtma zijn boerderij toen begon het flink op te regenen en toen zijn wij daar heen gegaan om wat te schuilen. En toen heeft Antje ons de kleine zijn portretje zien gelaten. En toen heb ik gevraagd of ik een voor u hebben mocht. En dat werd mij natuurlijk niet geweigerd. En dit is Geertje haar dikke vent, hij is niet vrij van Engelsche ziekte, maar wat een dikke niet waar Tante. Toen wij daar waren lag het rustig nog in 't ledikantje te slapen. Maar 't was ook nog vroeg. Ze wouden het anders gauw even aankleden. Maar nu zijn wij naar H. gegaan, want de lucht is zoo dik dat het lijkt anders nergens na dan regen. Maar wij zullen hopen dat het spoedig wat opklaren zal want de tijd die zoo voor bij gaat krijgen wij niet weer. En 't is weer achter de rug. Zaterdagavond heeft vader mij een nieuwe zwartbonte schort vereerd. Ook daar was ik toen wel zoo loos mee. Daar is aan alles ook veel meer aardigheid niet waar Tante? Ik heb mij ook een nieuwe kleed uitgezocht. Een donkergrijze dan dacht ik met zwart zij afgemaakt dat staat wel, is 't niet Tante en dat kan ik nu toch ook wel dragen. Maar nu moet hij nog gemaakt worden, dat is ook een hele poos want men krijgt het haast niet klaar. Het spijt mij ook eigenlijk wel dat ik zoo'n duur kleed krijg. Het kost maar wel even drie gulden de el. Daar zult u wel vreemd bij op hooren niet waar Tante. Maar daar is het ook twee el breed dan hoeft ik ook niet zoo veel hebben. En ook goedkoop is ook duurkoop. En ik kan het nu nog doen. Dan gaat hij ook dadelijk niet weer af.